

ROMANIAN PROLET CULTISM

Alexandra Zotescu
PhD. Student, Transilvania University of Braşov

Abstract: This study defines the main features of the Romanian literature during the first two decades of communism (also known as the proletcultism period), a hostile era in which the literature was marked by a conflict between esthetic and politics, being subordinated to the ideology. The censorship was the first condition for the literature existence. By respecting the party's indications, the censors asked the writers changes of vision. They had to get inspired only from the socialist actuality, to inculcate the fact that during communism people lived better than in any other historical period and that the ones who were against communism destroyed the Romanian spirituality. Romania was a closed society characterized by repression on each level. It was a hostile era in which the literature was oriented in a wrong direction and the cultural view became more and more degraded. The literature served the politics, stood for the regime and glorified the party's action.

Keywords: proletcultism, censorship, ideology, repression.

A vorbi și a scrie despre literatura din anii proletcultismului înseamnă a te situa, cu sau fără voce, aproape exclusiv pe teren politic. În cei aproape douăzeci de ani au existat scriitori, dar nu a existat o literatură reală în sensul consacrat al cuvântului, ca fenomen de cultură, ci doar un simulacru de literatură și viață literară, echivalent cu nonliteratura și antiliteratura.

Literatura trebuia să devină mijloc de educare comunistă a maselor și de formare a conștiinței socialiste. Eroul pozitiv reprezenta un model de urmat pentru oamenii muncii, întruchipând toate virtuțile revoluționarului comunist.

Orientarea exclusivă spre Uniunea Sovietică era văzută ca singura alternativă binefăcătoare, ca un izvor nesecat de regenerare a culturii noastre și de progres pe toate planurile.

Făcând o analiză asupra tendințelor vremii în ceea ce privește ziarele, M. Nițescu observa că „apariția și dispariția peste noapte a revistelor e unul dintre semnele cele mai evidente ale crizei culturii și literaturii noastre din această perioadă”¹.

În anul 1944, înainte de 23 August, și-au încetat definitiv apariția „Familia” (în februarie), „Convorbiri literare” (martie), „Saeculum” (condusă de Lucian Blaga, în aprilie)².

Una dintre revistele independente și apolitice care a încercat să supraviețuiască, dar care a trebuit să își înceteze și ea apariția destul de repede a fost *Universul literar*. „Tăcerea revistei, atașamentul revistei împins până la absurd față de principiul separării politicului față de literatură, ușurința cu care intelectualii au preferat să tacă și să se refugieze în teme eterne ale artei, sunt un preludiu pentru atunci când nu va mai fi existat decât alternativa tăcerii obligate”³.

Reapariția revistei „Viața Românească” în 1944 ține mai mult de tradiția vieții literare dinainte de război decât de tendințele favorizate de noua conjunctură politică. Fiind de orientare democratică de stânga, revista anticipa prematur una dintre plăgile proletcultismului: ura irațională față de valori ale culturii naționale.

¹ Marin Nițescu, *Sub zodia proletcultismului* (1979), Humanitas, București, 1995, p. 29.

² Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 25.

³ *Idem*, p. 26.

Revistele „Bilete de papagal”, „Ramuri”, „Jurnalul literar”, „Luceafărul” sau „Transilvania” apar cu intermitențe și nu rezistă mult în condițiile precare actuale.

Revista „Orizont” apare la 1 noiembrie 1944 și are o orientare nedisimulată prosovietică, susținând opinia Mareșalului Stalin, cum că „scriitorii trebuie să fie inginerii sufletului omenesc”⁴, și faptul că prietenia cu URSS, atât de arme, cât și de carte, trebuia adâncită pentru că aveam de învățat din experiența și triumful popoarelor Uniunii Sovietice.

Publicațiile „Orizont”, „Revista literară” și „Flacăra” au manifestat tendințe proletcultiste iar metamorfozele suferite reflectă pe plan cultural și literar meandrele pe care le-a străbătut mașina proletcultismului pentru a se debarasa de orice ezitări și a funcționa cu toată forța ei distructivă.

Singura revistă care continuă să apară în toată perioada '44-'47 este „Revista Fundațiilor Regale”, destinul ei rămânând legat de monarhie. Paginile sale reflectă în modul cel mai fidel dramatismul, complexitatea și incertitudinea acestui moment de răscruce al istoriei noastre. „Revista Fundațiilor Regale” reprezintă efortul necesar de a menține un echilibru între orientarea tradițională de deschidere spre cultura și literatura occidentală și tendințele favorizate de noua conjunctură politică, între Occident și Uniunea Sovietică. Diversitatea problemelor dezbătute în paginile revistei scot în evidență ținuta intelectuală și seriozitatea materialelor publicate.

În această scurtă perioadă oamenii nu își pierduseră încă sentimentul culturii și al valorilor și nici speranța de normalizare a vieții. Prezența regelui și situația internațională a ținut în frâu aparențele proletcultiste. „O dată cu plecarea regelui și asumarea în mod deschis a întregii culturi, viața literară se întrerupe brusc, ca în urma unui cataclism cosmic”⁵.

Cu timpul, revistele literare românești devin suplimente tipărite la București ale revistelor sovietice: „Tribuna”, „Luceafărul”, „Almanahul literar” devine „Steaua”, după modelul revistei „Zvezda”, „Iașul Nou” devine „Iașul literar”, „Gazeta literară”, tradusă după modelul sovietic „Literaturnaia gazeta”, devine „România literară”.

Reviste precum: „Contemporanul”, „Flacăra”, „Viața Românească”, ajung tribune de propagandă oficială, de promovare a dogmatismului proletcultist și de sovietizare, presupunând compromisul și abdicarea.

Sărăcia vieții literare are cauze multiple: limitarea prin cenzură a libertății cuvântului, criza de hârtie, incriminări, procese, criza de perspectivă. Toate conturează o criză a culturii ca fenomen cronic al acelei perioade istorice.

După instaurarea regimului comunist, cultura a fost subordonată politicului. Singura confruntare reală devine cea dintre literatură și antiliteratură, dintre primatul valorilor și primatul ideologiei, care în curând va triumfa.

În etapa stalinismului integral (1948-1953), literatura total aservită a avut două orientări: „proza conflictelor antagonice (romanele luptei de clasă, reportajul și pamfletul) și proza istorică orientată politic”⁶. Discursul politic românesc se axa pe sublinierea rolului esențial al Uniunii Sovietice în dezvoltarea României. În cultura română a acelei perioade domina atitudinea prosovietică, al cărei simbol central îl constituia cultul lui Stalin. Tendințele de politicizare a vieții literare iau amploare, literatura abordează tot mai mult teme și preocupările politice la ordinea zilei: prosovietsmul, revoluția culturală, demascarea culturii decadente occidentale, Războiul Rece, lupta antiimperialistă, lupta pentru pace, antititoismul, colectivizarea agriculturii.

Regimul a avut ca obiectiv zdrobirea oricărei opoziții din partea claselor „exploatare” și „reacționare”, dar și a intelectualilor. Aceștia au fost îndepărtați, iar în posturile de

⁴ *Idem.*, p. 49.

⁵ *Idem.*, p. 44.

⁶ *MARIUS CHIVU, CREȘTERILE ȘI DESCREȘTERILE PROZEI SUB COMUNISM, „ROMÂNIA LITERARĂ”, NR. 1, 2003, SURSA [HTTP://WWW.ROMLIT.RO](http://www.romlit.ro)*

conducere și control a fost așezată, de obicei, mediocritatea, docilă prin însăși condiția ei. Pentru înclinația partidului de a transforma conștiința, controlul asupra limbii este una din cele mai vitale cerințe: „Regimul comunist modifică limba astfel încât ea nu mai reflectă sau reprezintă realitatea; metafora devine mai importantă decât discursul prozaic și cuvintele magice le înlocuiesc pe cele logice”⁷.

Cărțile au fost printre primele mijloace de informare intrate în vizorul cenzurii comuniste. Începând din 1948, în materie de creație literară, nu se mai lasă aproape nimic la voia întâmplării. Autoritățile comuniste iau toate măsurile necesare pentru transformarea literaturii în instrument de propagandă și interzic cărțile dinainte de război care nu le conveneau din punct de vedere ideologic, falsifică, prin ediții și comentarii tendențioase, scrierile unor clasici de care nu pot face abstracție, prezentându-le ca anticipări ale literaturii realist-socialiste, contrafac, prin metode similare, folclorul, căruia îi adaugă un „folclor nou”, confecționat de activiștii culturali, îi arestează sau interzic pe scriitorii susceptibili de o atitudine nonconformistă.

Literatura proletcultistă a fost menită să fie adresată și consumată, în primul rând, de către masele populare, scrisă la un nivel elementar pentru a putea servi cu ușurință ca instrument de educare și formare a conștiinței socialiste. „Eroul pozitiv” trebuia să se regăsească în toți oamenii muncii.

Atitudinea proletcultistă are, pe lângă explicația ideologică, și o explicație psihologic-emoțională, prin suprimarea oricărei autonomii în domeniul culturii, instituirea unui control riguros al tuturor manifestărilor culturale și artistice menite să asigure controlul, să stimuleze manifestări de cultură care să-i servească scopurile politice⁸.

S-a ajuns până la situația ridicolă în care, în anul 1947, în lucrarea de istorie a lui Mihai Roler, formarea poporului român și alte momente istorice semnificative sunt deformate în spiritul istoriografiei sovietice. Subordonarea față de modelul suprem și universal, oferit generos de Uniunea Sovietică, a mers până la renunțarea la propria noastră identitate. „Imitarea fără rezerve, lipsa de demnitate, exaltarea Uniunii Sovietice, a întregii ei istorii și culturi, s-a completat în chip suspect deseori cu defăimarea istoriei și culturii noastre – profundă jignire a trecutului și a sentimentului nostru național”⁹.

Manifestările proletcultiste au loc după 1947 violent, agresiv, plenar, în primul rând în maniera prosovietismului „care devine fără reticențe o atitudine profund umilitoare și al cărei simbol central îl constituie cultul lui Stalin”¹⁰. Atacurile orchestrate împotriva unor mari personalități culturale în viață – Arghezi, Călinescu, Blaga, Barbu ș.a. – aveau ca scop imediat să servească drept lecții dure pentru toți scriitorii, intelectualii, în general, forțând astfel adeziunea lor la politica și ideologia comunistă.

Noua Lege a Învățământului intră în vigoare la 3 august 1948. A fost, de fapt, un pretext pentru introducerea a tot felul de restricții, epurarea masivă a cadrelor didactice universitare de prestigiu, urmată de înlocuirea lor cu nume care prezentau încredere din punct de vedere politic și pentru restructurarea programei analitice (apar materii obligatorii inutile: învățământ ideologic, marxism-leninism, materialism didactic, economie politică socialistă și capitalistă, limbile străine sunt înlocuite de limba rusă, care devine primă limbă obligatorie, sunt eliminate capitole întregi din istoria literaturii române și universale, istoria națională e răstălmăcită, fiind exagerată importanța elementului slav în formarea poporului și a limbii române).

Obiectivele de bază ale „revoluției culturale”¹¹, așa cum apar ele redată în Revista „Contemporanul”, numărul 87, din 28 mai 1948, erau:

⁷ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994, p. 66.

⁸ Marin Radu Mocanu, *Cenzura a murit, trăiască cenzorii*, Ed. EuroPress Group, București, 2008, p. 35.

⁹ Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 85.

¹⁰ Marin Radu Mocanu, *Cenzura comunistă*, Albatros, București, 2001, p. 16.

¹¹ *Idem*, p. 66.

- 1) răspândirea învățăturii lui Marx, Engels, Lenin și Stalin, aplicarea ei în discutarea fenomenelor actuale românești și străine în toate domeniile;
- 2) combaterea ideologiei imperialiste în toate manifestările sale;
- 3) dezvăluirea și combaterea rămășițelor reacționare burgheze în toate manifestările lor în țara noastră;
- 4) principialitate marxist-leninistă;
- 5) popularizarea tuturor aspectelor dezvoltării societății socialiste în Uniunea Sovietică; publicarea și prelucrarea materialelor sovietice și aplicarea lor la toate aspectele vieții sociale;
- 6) reconsiderarea în spirit marxist-leninist a evenimentelor, operelor și figurilor reprezentative din trecut.

În 1953, după moartea lui Stalin, se întrevede un început de „dezgheț”, presa devine mai puțin politică și mai mult culturală (începe să se scrie despre unii autori trecuți sub tăcere, despre Brâncuși).

Pentru autorii formați în perioada interbelică (Camil Petrescu, Lucian Blaga, Marin Preda), dar și pentru cei postbelici (Nicolae Labiș, Nichita Stănescu, Nicolae Breban, Augustin Buzura), practicarea acestui tip de scriitură aservită conducea către faliment. În iunie 1956 se înființează un muzeu de istorie literară, purtând numele lui M. Eminescu, chiar în preajma desfășurării Congresului Uniunii Scriitorilor. Muzeul funcționa pe lângă Uniunea Scriitorilor, după exemplul sovietic al *Casei Pușkin* din Leningrad, în interiorul acestuia susținându-se conferințe, fiind invitat publicul etc.

După acalmia relativă, anul 1958 aduce o revenire bruscă a ofensivei ideologice și proletcultiste asemănătoare cu cea din perioada '47-'54: reîncepe campania anti-Occident, articolele din „Scânteia” determină apariția în presa literară a numeroase alte articole de teoretizare și îndrumare pe tema realismului socialist și a preocupării pentru educarea comunistă a tinerei generații.

Anii '58-'62 marchează o perioadă de relativă tranziție, în sensul că autoritatea politică nu slăbește vigilența din viața literară, ci numai controlul direct și vizibil.

Apare inițiativa de reconsiderare a unor scriitori din trecut, proza și poezia fiind reduse la critica societății burgheze. Operele trebuiau să servească drept model pentru noua generație de scriitori: în cazul lui Mihai Eminescu, care era cunoscut doar prin poemele *Împărat și proletar*, *Scrisoarea III* și *Epigonii* (prima parte), ies în evidență soarta omului de geniu în societatea burgheză ostilă și protestul social, Macedonski aducea în prim-plan goana după aur a lumii capitaliste, iar în cazul lui Ion Barbu, opera încifrată ca formă de protest față de o lume rău alcătuită.

Tineretul creator din acea perioadă a fost considerat a fi cel mai ușor de prelucrat și manevrat. Fiind dornici de afirmare, tinerii scriitori erau cei dintâi vizați pentru a scrie o *nouă* literatură. În această direcție și-au exersat condeiul: Traian Coșovei, Nicolae Jianu, Maria Banuș, Dan Deșliu ș.a.

Pregătirea, organizarea și supravegherea procesului de producție din domeniul literaturii au ca model, în mod inadecvat, activitatea industrială (din cauza lipsei de cultură a celor mai mulți dintre conducătorii comuniști, dar și ca expresie a unei anumite emfaze a spiritului muncitoresc, de care acum toată lumea trebuie să facă paradă, purtând, de pildă, șapcă în loc de pălărie)¹². Se importă de la sovietici tehnologia (doctrina „realismului socialist”) pentru fabricarea noii literaturii, se califică, în școli sau la locul de muncă, lucrătorii necesari, se pun în circulație broșuri cu instrucțiuni de utilizare a noii metode de creație, se întocmesc planuri de producție (care trebuie, bineînțeles, depășite), se organizează schimburi de experiență și ședințe de analiză a muncii, se atribuie premii fruntașilor în întrecerea socialistă (căci competiția din spațiul creației literare aceasta devine, o întrecere

¹² Alex. Ștefănescu, *Literatura scrisă la comandă*, „România literară”, Nr. 27/2005, sursa <http://www.romlit.ro/>

socialistă, arbitrată de partid), sunt sancționate exemplar, prin admonestări publice sau concedieri, abaterile de la disciplina muncii.

În acest context socio-politico-cultural facultățile, uzinele, orașele erau pline de cenacluri și cercuri literare conduse de scriitori în afirmare care susțineau noul mod de creație literară. Editura Tineretului își propunea să susțină scriitorii tineri talentați „cu care să lucreze cu răbdare ca aceștia să poată crea opere de valoare”. Însă, dintr-o analiză a activității cenaclurilor și cercurilor literare din țară, puține dintre acestea - *Cenaclul Tineretului* din București, cele de la Buzău și cel al *Clubului Grivița Roșie* au reușit, sub îndrumarea și controlul organizațiilor de partid, să promoveze talente. Se scriau reportaje și versuri ca acestea: „*Iluzia e idealul/ Idealul e Satul*” sau: „*E liniște afară și în casă/ Și cursul nopții e târziu/ Pe gânduri mintea mea se lasă/ Aș vrea să scriu, dar ce să scriu?*”¹³

Pentru că cenaclurile și cercurile literare nu dădeau roadele scontate, s-a înființat în anul 1952 *Școala de literatură „M. Eminescu”* a Uniunii Scriitorilor, cu secții de poezie, proză, critică, presă. Plămădită din aluat de import, această „fabrică de scriitori” nu s-a dovedit a fi așa de inspirată, supusă și ascultătoare după cum se preconizase: „poeziile lui T. Arghezi (renegatul) sunt citite pe sub mână și apreciate elogios de tineri ca și cele ale lui L. Blaga, Ion Barbu, Aron Cotruș, influența acestora resimțindu-se și în creația unor elevi, din păcate cei mai talentați (N. Labiș)”¹⁴.

1963 a reprezentat anul *Titu Maiorescu* pentru critica literară, iar 1965 a fost primul an când tendințele naturale de liberalizare, normalizare a vieții culturale și literare câștigă teren și trec pe primul plan, în timp ce tendințele proletcultiste și dogmatice se manifestă tot mai sporadic.

Literatura realismului socialist reflectă realitatea dată din perspectiva viitorului, a aceluia viitor luminos promis maselor, descoperă „noul”, promovează elementele revoluționare ale realității, propunând apropierea scriitorului de viață și ilustrarea vieții oamenilor muncii.

Literatura anilor '48-'60 a constituit un fenomen generalizat, literatura de valoare fiind exclusă în numele unor false producții literare. A existat și o literatură autentică, „de sertar”¹⁵, creată de scriitorii excluși din viața literară și rămasă necunoscută în perioada proletcultismului: *Hronicul și cântecul vârstelor* de Lucian Blaga a apărut abia în 1965, *Ultimele sonete închipuite...*, *Povestirile* și romanul *Zahei Orbul* ale lui Vasile Voiculescu nu au putut apărea decât postum în 1964, 1966 și 1970. Definitiv însă pentru această perioadă este literatura degradată estetic și interdicțiile impuse de dogmatismul proletcultist.

M. Nițescu¹⁶ identifică două aspecte definiții între care a oscilat viața literară a anilor '48-'60: pe de o parte, politizarea literaturii (invadarea literaturii de sloganuri politice și ideologice, reprezentată de: Ov. S. Crohmălniceanu, P. Georgescu, C. Regman, I. Vitner, L. Rău, N. Moraru), iar pe de cealaltă parte, literaturizarea politicului (exprimarea sloganelor politice într-un limbaj mai aproape de literatură, așa cum a procedat T. Arghezi).

În intervalul 1948-1964 România a trăit sub agresiunea unui model cultural de ocupație, vizând distrugerea memoriei istorice și rusificarea instituțiilor, a învățământului și a culturii în ansamblul ei. Spațiul gândirii sociale și filosofice a fost acaparat complet de ideologia marxistă, iar gândirea românească modernă a fost considerată reacționară. Instituindu-se repede un regim de teroare, prin arestarea unor intelectuali de elită și condamnarea lor la ani grei de temniță din motive politice, Uniunea Scriitorilor Români a funcționat această perioadă, după cum stabilise partidul comunist, ca o organizație de dirijare politică a vieții literare, de transformare a literaturii într-un instrument de propagandă.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Marin Radu Mocanu, *Cenzura comunistă*, Ed. cit., p. 23.

¹⁵ Marin Nițescu, *op. cit.*, p.41.

¹⁶ *Idem*, p. 142.

În creația artistică s-a impus canonul realismului socialist, care presupunea redarea cât mai directă și netransfigurată a realității, potrivit viziunii partidului, într-un limbaj pe înțelesul maselor. Arta exista numai cu compromisul aservirii propagandei comuniste. Scriitorii români moderni nu sunt publicați decât fragmentar, după o severă triere și cu amputări ale unor capitole, paragrafe sau versuri. Eminescu era redus la poezia de protest social, *Împărat și proletar*, Coșbuc la *Noi vrem pământ*; interpretarea operelor se făcea exclusiv prin prisma ideologiei „luptei de clasă”.

Ulterior, anii 1964-1974 au marcat o relativă liberalizare, care a avut efecte benefice asupra mediului cultural. Au fost reabilitați o serie de scriitori și gânditori care înainte fuseseră interziși sau marginalizați (Arghezi, Blaga, Goga, Voiculescu). Distanțarea de canoanele proletcultismului și ale realismului socialist a favorizat apariția unei noi generații artistice, care se va impune în toate domeniile, de la poezie, roman, critică și dramaturgie, la muzică, film, teatru, pictură și sculptură. Este perioada în care, alături de Zaharia Stancu, Geo Bogza, Marin Preda și Eugen Barbu, se afirmă generația lui Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ion Alexandru, Nicolae Breban, D.R. Popescu, George Bălăiță, Augustin Buzura, Adrian Păunescu, Ana Blandiana. În acest interval temporal, „literatura aservită înseamnă doar proze cu tematică istorică orientată politic, în timp ce literatura tolerată se diversifică în funcție de două mari probleme: problema adevărului (literatura ca reflectare) și problema literarității (literatura ca literatură)”¹⁷.

Însă acest scurt moment de răgaz cultural a fost urmat de o nouă etapă de dirijare a literaturii în sensul impus de ideologia politică. După 1971, regimul comunist a manifestat o tendință tot mai accentuată de reideologizare a mediului cultural și de înăsprire a cenzurii.

Date fiind aceste condiții precare, scriitorii români au avut de ales între a se alia ideologiei sau nu. O altă opțiune era adoptarea unei atitudini duale: aparent, supuși ideologiei, dar, în esență, subversivi. În mediile sociale și intelectuale s-a dezvoltat un limbaj codificat prin care oamenii își exprimau aversiunea față de regim; este epoca limbajului „cu perdea”, a unor conduite duplicitare, ca strategii de supraviețuire și de opoziție simbolică. Cultura interioară a grupurilor și a indivizilor era alta decât cea pe care o solicita propaganda; la nivel social se formase și se consolidase o contracultură puternică față de cea oficială, dar care nu dobânda decât o expresie disimulată sau care trăia paralel cu cea oficială.

Fenomenul proletcultist a reprezentat manifestarea urii și a luptei de clasă în domeniul culturii, înlocuirea criteriilor de valoare cu considerente ideologice de clasă, devenind astfel cauza degradării culturii și artei.

Prezența neîntreruptă în viața literară a unei literaturi oficiale de uz propagandistic și servită de un număr important de condeieri s-a transformat într-o povară constantă cu efecte neașteptate. „În perioada comunistă a existat o agonie a spiritului critic, o polarizare a culturii între estetizanți și colaboratori (unii apărau semnele esteticului, alții voiau o ideologie în haine literare)”¹⁸.

BIBLIOGRAPHY

- Chivu, Marius, *Creșterile și descreșterile prozei sub comunism*, „România literară”, nr. 1, 2003.
 Mocanu, Marin Radu, *Cenzura a murit, trăiască cenzorii*, Ed. EuroPress Group, București, 2008, p. 35.
 Mocanu, Marin Radu, *Cenzura comunistă*, Albatros, București, 2001
 Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism. Proza*, Ed. Fundației PRO, București, 2003.
 Nițescu, Marin, *Sub zodia proletcultismului (1979)*, Humanitas, București, 1995.
 Ștefănescu, Alex., *Literatura scrisă la comandă*, „România literară”, Nr. 27/2005

¹⁷ Marius Chivu, *op. cit.*

¹⁸ Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, ed. cit., p. 15.

Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994.